

Uloga novinskog diskursa u legitimiziranju diskriminacije pokrivenih studentica u Turskoj: multimodalna analiza

Mirsad Turanović

Sažetak

Rad analizira kako su kemalističke dnevne novine predstavljale pokrivene studentice, koje su se organiziranjem protesta borile protiv diskriminacije kojoj su bile izložene zbog zabrane pokrivanja na univerzitetima u Turskoj. Iako je spomenuta diskriminacija u međuvremenu ukinuta, i dalje je živa ideologija koja je proizvela i legitimizirala tu diskriminaciju. Uloga medija, kao važnog sredstva reproduciranja kemalističke hegemonije, bila je da relativiziraju ili legitimiziraju diskriminaciju nad pokrivenim studenticama diskurzivno ih konstruirajući kao destruktivnu silu koja prijeti sekularnom poretku. Taj diskurzivni konstrukt utemeljen je na kemalističkoj koncepciji modernizacije, izjednačene sa sekularizacijom, prema kojoj "granica ispoljavanja vjere u Turskoj jeste koža jednog građanina". Analizirani primjeri pokazuju da se spomenuti diskurzivni konstrukt u novinskom diskursu ostvaruje kroz integraciju multimodalnih elemenata kao što su novinski tekst, tipografski elementi teksta, uređenje stranice, prateća slika ili karikatura. Rad potvrđuje važnost analize jezičkih i drugih semiotičkih elemenata diskursa u istraživanju složenih društvenih fenomena kao što su ideologija, hegemonija, diskriminacija i sl.

Ključne riječi: kemalistički diskurs, hegemonija, pokrivanje, diskriminacija, multimodalnost

Uvod

U literaturi se nerijetko i danas može naići na stav da tursko iskustvo modernizacije, utemeljeno na kemalističkoj ideologiji, predstavlja najuspješniji model za druge muslimanske zemlje jer zahvaljujući tom iskustvu Turska danas predstavlja modernu, demokratsku državu, okrenutu Zapadu. Prve ozbiljne kritike tog stava pojavile su se već u 60-im i 70-im godina prošlog stoljeća, kada se interes istraživača pomjera s istraživanja društveno-političkih reformi na istraživanje ekonomskih struktura. Takva istraživanja pokazala su da je u turskom iskustvu modernizacije malo toga vrijedno pohvale.¹ S druge strane, zapadni autori koji su apologetski nastrojani prema kemalizmu ističu da je najveći uspjeh Mustafe Kemala Atatürka to što je proveo u djelo kognitivnu revoluciju, time što je uspio promijeniti mentalitet zbog kojeg je cijeli islamski svijet, uključujući i Tursku, zaostajao za Zapadom i živio u bijedi.² Bernard Lewis smatra da je kemalistička revolucija bila uspješna zahvaljujući Atatürkovoj borbi za individualne slobode jer “za razliku od drugih revolucionara u 20. stoljeću, njegov cilj nije bila samo sloboda Turske, već isto tako i sloboda Turaka”.³

Ataturk je predvodio turski narod u oslobodilačkom ratu protiv Grčke, koja je djelovala kao isturena ruka velikih sila, prije svega Engleske, ali nakon završetka rata i osnivanja republike nije pokazao senzibilitet za političke i druge slobode. Ataturk je po osnivanju republike uspostavio totalitarni jednopartijski sistem u kojem je ugušen svaki vid opozicije,⁴ a hegemonija, koju je u to vrijeme uspostavila kemalistička elita⁵, sačuvana je i nakon faktičkog prelaska na višestranački sistem 1950. godine. Atatürkova revolucija (tur. *inkılâp*) i način na koji je vladao pokazuju da njegov prioritetni cilj nisu bile individualne slobode,

1 Sibel Bozdoğan i Reşat Kasaba, “Introduction”, u *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Sibel Bozdoğan i Reşat Kasaba (ur.) (Seattle: University of Washington Press, 1997), str. 2.

2 Metin Hepar, “Kemalism/Atatürkism”, u *The Routledge Handbook of Modern Turkey*, Metin Hepar i Sabri Sayan (ur.) (London: Routledge, 2012), str. 141.

3 Özer Ozankaya (ur.), *Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyeti*, 2. izd. (Istanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2000), str. 14.

4 Onur Atalay, *Türk'e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm* (Istanbul: İletişim, 2018), str. 189.

5 Pojam kemalističke elite u vezi je s karakterom modernizacijskog projekta u Turskoj, koji, prema Muratu Aksoyu (*Başörtüsü-Turban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, str. 125-126), odlikuje rigidno etatističko shvatanje politike i odsustvo društvenog legitimiteta. U tom procesu preoblikovanja društva i pojedinca stvorena je društvena klasa, odnosno kemalistička elita, koja je imala zadatak da bude prijenosnik i zaštitnik novog načina života. U periodu jednopartijske vlasti (1923–1950) tu elitu je činio cjelokupni državni birokratski aparat, dok je u narednom periodu ta uloga bila namijenjena prevashodno sekularnoj armiji i pravnim autoritetima (Esra Özyürek, *Nostalgia for the Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey (Politics, History, and Culture)*, Durham: Duke University Press, 2006, str. 163), koji su putem vojnih udara i nametnutih ustavnopravnih rješenja branili kemalističku hegemoniju. Naravno, kemalistički diskurs je sve vrijeme prisutan u zvaničnom kurikulumu, te u medijima i nevladinim organizacijama, koje imaju zadatak da legitimiziraju kemalističku hegemonijsku praksu.

već “oslobađanje ljudskih umova od vjerskih ograničenja i indoktrinacije”.⁶ Tek nakon toga, po njegovom sudu, ljudi bi trebali biti spremni da koriste političke slobode u punom kapacitetu. Iz tog ubjeđenja proizašla je i kemalistička civilizacijska misija: kemalisti smatraju da imaju prosvjetiteljsku ulogu u oslobađanju umova ljudi od islamskih koncepata i praksi.⁷ Ovaj rad ima za cilj pokazati kako se kemalistička elita borila protiv prakse pokrivanja žena u Republici Turskoj zabranjujući pokrivenim ženama studiranje i rad u javnim institucijama. Nakon definiranja teorijskog okvira rada, bit će predstavljene osnovne postavke kemalističke ideologije i uloga žene u kemalističkom modernizacijskom procesu, nakon čega će uslijediti multimodalna analiza novinskog diskursa koji je imao za cilj mistificirati ili legitimizirati diskriminaciju nad pokrivenim studenticama.

Teorijski okvir

Budući da je predmet istraživanja ovog rada diskriminacija pokrivenih studentica koju je u Turskoj proizvela, legitimizirala ili mistificirala kemalistička ideologija, teorijski okvir rada predstavlja kritička analiza diskursa (engl. CDA) koja ima za cilj “demistificirati ideologije i moć kroz sistematsko i retroduktivno istraživanje semiotičkih podataka”.⁸ Ideologija je predmet izučavanja brojnih društvenih nauka, od historije do antropologije. Nakon *jezičkog obrata* u 20. stoljeću, koji je osvijestio važnost jezika u istraživanju svih društvenih procesa, postalo je jasno da svaka ideologija stanuje u jeziku, odnosno da ideologije svoju hegemoniju uspostavljaju, reproduciraju, mistificiraju ili legitimiziraju prevashodno kroz manipulativnu upotrebu jeziku. Paralelno s tim saznanjem sazrijeva i svijest o važnosti korištenja lingvističke aparature u istraživanju ideoloških procesa. Već krajem sedamdesetih godina 20. stoljeća pojavljuje se pravac u lingvistici poznat kao kritička lingvistika, čiju je pojavu obilježilo objavljivanje zbornika *Language and Control*.⁹ Autori tog zbornika htjeli su ponuditi jedan sistematiziran model jezičke analize koji je trebalo da doprinese razvoju “originalne, kritičke i praktične teorije jezika u društvu”. Cilj kritičke lingvistike bio je “istražiti sistem vrijednosti i uvjerenja koja obitavaju u tekstu, odnosno istražiti ideologiju u jeziku”.¹⁰

6 Halil M. Karaveli, “An Unfulfilled Promise of Enlightenment: Kemalism and its Liberal Critics, *Turkish Studies*, 11:1 (2010), str. 90.

7 Bobby Sayyid S., *A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of Islamism* (London and New York: Zed Books Ltd., 1997), str. 64.

8 Ruth Wodak i Michael Meyer, “Critical discourse analysis: history, agenda, theory, and methodology”, u *Methods for Critical Discourse Analysis*, Wodak R. i Meyer, M. (ur) (2nd revised ed.) (London: Sage, 2009, 1-33.), str. 3.

9 Roger Fowler et al., *Language and Control* (London: Routledge & Kegan Paul, 1979).

10 Paul Simpson, *Language, Ideology and Point of View* (London and New York: Routledge, 1993), str. 5.

Međutim, i samim autorima navedenog zbornika ubrzo je postalo jasno da za kritičku analizu složenih društvenih fenomena kao što je ideologija nije dovoljno poznavanje samo deskriptivne aparature iz lingvistike budući da je jezik samo dio šireg semiotičkog procesa zvanog diskurs. Polazeći od tog saznanja, CDA je napravila odmak od kritičke lingvistike i u centar svog istraživanja stavila pojam diskursa koji pored teksta (pisanog ili govorenog) obuhvata i druge kontekstualne parametre kao što su diskurzivna praksa i sociokulturalna praksa.¹¹ U metodološkom smislu to znači da u CDA lingvistički analitički koncepti služe da se ispita ideološka motiviranost teksta, koja mu se heuristički pripisuje na temelju uvida u rezultate drugih društvenih nauka. Otuda proizlazi multidisciplinarni karakter ove teorijske perspektive. Iako se unutar CDA razvilo nekoliko teorijsko-metodoloških pristupa, zajedničke su im sljedeće karakteristike: a) nisu fokusirani na specifične jezičke elemente teksta već su programski orijentirani, iako je za svaki pristup nužno poznavanje lingvističke aparature kako bi se odabrali jezički elementi relevantni za analizu; b) i teorija i metodologija su eklektične, integrišu se svi elementi koji mogu pomoći razumijevanju društvenog problema koji se istražuje.¹²

Diskurs je mnogo širi semiotički proces od samog jezika. U njemu pored jezičkih elemenata, kao što su tekst, konverzijska interakcija i sl., učestvuju mnogi drugi elementi koji ih prate, kao što su gestikulacija, izraz lica, tipografski elementi teksta, slike, karikature i svi drugi elementi koji imaju semiotički potencijal.¹³ Budući da diskurs obuhvata sve navedene elemente, kritička analiza diskursa može i treba imati multimodalni karakter. Fairclough¹⁴ naglašava da analitički okvir za novinski diskurs treba obavezno uključivati i multisemiotičku analizu budući da drugi semiotički modaliteti, kao što su fotografija, raspored sadržaja na stranici (engl. *layout*) i sl., ulaze u interakciju s jezikom, što rezultira njihovom integracijom i stvaranjem novog značenja. Ovaj rad upravo ima za cilj analizirati kako se navedeni multimodalni elementi novinskih vijesti koje govore o protestima koje su organizovale pokriveno studentice kojima je zabranjeno studiranje, integrišu u jednu značenjsku cjelinu oblikujući manipulativne diskurzivne strategije kemalističkog diskursa.¹⁵ Prije same analize predstaviti ću sociokulturalnu praksu na kojoj je utemeljen spomenuti diskurs.

11 Norman Fairclough, *Media Discourse* (London: Edward Arnold, 1995), str. 57.

12 Wodak i Meyer, "Critical discourse analysis: history, agenda, theory, and methodology", str. 31.

13 Wodak i Meyer, "Critical discourse analysis: history, agenda, theory, and methodology", str. 25.

14 Fairclough, *Media Discourse*, str. 58.

15 O drugim manipulativnim strategijama kemalističkog diskursa vidi: Mirsad Turanović, "Korelacija između agentivnosti i odgovornosti u kemalističkom diskursu", *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 70:2 (2023), str. 523-548; Mirsad Turanović i Amina Ajdinović Mehović, "Strategije prividne empatije i polarizacije u kemalističkom diskursu", *Društvene i humanističke studije*, 8:2 (23) (2023), str. 83-102.

Uloga žene u kemalističkom modernizacijskom projektu

Prema kemalističkom diskursu, najveći uspjeh kemalističkog režima ogleda se u poboljšanju položaja žena. Promjena položaja žena, do koje je tada došlo, predstavlja se kao “oslobađanje žene”, kao što je to izrazio İsmet İnönü, najbliži saradnik i nasljednik Mustafe Kemala na funkciji predsjednika Republike Turske: “Kada se spomene turska revolucija, reći će se da je to bila revolucija kojom je oslobođena žena (*kadının kurtuluş inkılâbı*).”¹⁶ Jedna od žena koje su najdirektnije osjetile spomenute promjene jeste i Nermin Abadan-Unat, prva univerzitetska profesorica iz područja političkih nauka i članica Republičkog senata. Ona je jednom prilikom izjavila: “Da nije bilo Mustafe Kemala, vjerovatno ne bi bilo ni mene. Pretpostavljam da sad shvatate zašto sam ja kemalista, zašto sam nacionalista.”¹⁷ Promjena položaja žena manifestirala se time što je 1926. godine usvojen Švicarski građanski zakonik, kojim je ukinuta poligamija i garantirano jednako pravo na razvod braka i jednako pravo na nasljedstvo, te time što je ženama dato pravo glasa i pravo da budu birane, prvo na lokalnom nivou 1930. godine, a zatim i na izborima za parlament 1934. godine. Pored toga, ističe se da je kemalističkim reformama osigurano jednako pravo na obrazovanje muškaraca i žena. Sve to, prema kemalističkom diskursu, rezultiralo je prestankom segregacije žena u društvenom životu, slikovito predstavljene klišeom o boravku žena u kući “iza rešetaka / u kavezu” (tur. *kafeste*)¹⁸ i nošenju vela preko lica na javnim mjestima, te stereotipom o četiri žene, koje po šerijatu može imati jedan muškarac. Ukratko, prema kemalističkom diskursu žene su prije uspostavljanja republike bile nevidljive u društvenom životu i lišene svih prava. Međutim, taj ideološki, “crno-bijeli” prikaz promjene položaja žena previđa/prikriva neke činjenice, kojih ću se dotaknuti u nastavku.

Institucionalni preduslovi za obrazovanje žena u modernom smislu riječi u Osmanskoj državi stvoreni su polovinom 19. stoljeća. Prve srednje škole za žene (*ruşdiye*), koje su imale sekularni karakter, otvorene su 1862. godine. Desetak godina kasnije u tim školama počeo će predavati prve nastavnice. Nakon 1883. godine žene će biti prisutne i na rukovodećim položajima u oblasti obrazovanja.¹⁹ U istom periodu počeli su izlaziti časopisi za muslimanske žene, a u borbi za veća

16 Murat Aksoy, *Başörtüsü-Turban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), str. 100.

17 Gazi Dogan, *The Establishment of Kemalist Autocracy and its Reform Policies in Turkey* (Kansas State University, 2016), str. 251. Formulacija “Da nije bilo Atatürk, ne bi bilo ni nas (*Atatürk olmasaydı biz de olmazdık*)” postala je opće mjesto kemalističkog diskursa. Disidentski diskurs islamske provenijencije lansirao je devedesetih godina prošlog stoljeća antipod ove krilatice u obliku “Nas bi bilo i da njega nije bilo”.

18 Misli se na zaštitnu željeznu ogradu na prozorima (*demirliuke*).

19 Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (London: Hurst&Company, 1964), str. 176.

prava žena u tom periodu ističu se Fatma Âliye i Ayşe Sıdika. Pored toga, 1884. godine otvorena je Industrijska škola za žene (*Mekteb-i Sanâyi*).²⁰ Pojava modnih časopisa u kojima su objavljivani tekstovi o njezi kose i kože, pokretanje kurseva švedske gimnastike i otvaranje škole primijenjenih umjetnosti za žene nisu bili, kako kaže Nilufer Göle,²¹ samo pokazatelji prisustva zapadnjačkog načina života, već i sve veće socijalizacije i vidljivosti žena.

Kada je u pitanju poligamija, treba naglasiti da stereotip o četiri žene, proizveden s namjerom da se islam prikaže kao nemoralan i iracionalan, predstavlja proizvod orijentalističkog diskursa, a zasniva se na površnom interpretiranju teksta Kur'ana i ignoriranju životne prakse muslimana.²² U Osmanskoj državi poligamija je uglavnom praktikovana u uskom krugu imućnih ljudi.²³ Uvidom u sudske registre o zaostavštini umrlih osoba utvrđeno je da se procenat poligamnih brakova kretao oko 10 posto, s tim da ta brojka može biti jako varljiva jer to što je neko uveden u tu vrstu registra znači da je bio relativno imućan. S druge strana, neka istraživanja pokazuju da je procenat poligamnih brakova u Istanbulu u drugoj polovici 19. stoljeća iznosio 2,51 posto.²⁴ Slično kao i u slučaju poligamije, i nošenje vela preko lica bio je urbani fenomen prisutan prevashodno među bogatim gradskim stanovništvom koje je bilo dovoljno imućno da ženski članovi njihovih porodica nisu morali privređivati. Pokrivanje lica rijetko je bilo prisutno među seoskim stanovništvom, koje je činilo najbrojniji dio populacije.²⁵ Ovaj kratki osvrt na pitanje položaja žena u osmanskome periodu bio bi nepotpun ako se ne bi naglasilo da je žena u Osmanskoj državi bila zaštićena u finansijskom smislu time što je samostalno raspolagala svojom imovinom, za razliku od žena na Zapadu, koje su ta prava ostvarila tek u modernoj epohi.²⁶

Imajući u vidu navedene činjenice, postavlja se pitanje zašto kemalistički diskurs u prvi plan ističe promjene u položaju žena, predstavljajući ih kao najveći uspjeh kemalističke revolucije/reformi, ignorirajući/prikrivajući pri tome evolutivni karakter promjena u položaju žena u osmanskome periodu. Odgovor na to pitanje krije se u karakteru modernizacijskog diskursa, koji je početkom 20.

20 Selçuk Akşin Somel, *Historical Dictionary of the Ottoman Empire* (Lanham, MD: The Scarecrow Press, 2003), str. 323.

21 Nilufer Göle, *Forbidden Modern: Civilization and Veiling* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996), str. 35.

22 John E. Richardson, *(Mis)Representing Islam: The Racism and Rhetoric of British Broadsheet Newspapers* (Amsterdam: John Benjamins, 2004), str. 9.

23 Somel, *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*, str. 232.

24 Nicole van Os A. N. M., "Polygamy before and after the Introduction of the Swiss Civil Code in Turkey", u *The State and the Subaltern: Society and Politics in Turkey and Iran*, Touraj Atabaki (ur.) (London: IB Tauris, 2007), str. 193.

25 Stephanie Cronin, "Introduction: Coercion or Empowerment? Anti-Veiling Campaigns: A Comparative Perspective", u *Anti-veiling campaigns in the Muslim world: gender, modernism and the politics of dress*, S. Cronin, (ur.) (London: Routledge, 2014), str. 5.

26 Bernard Lewis, *Faith and Power: Religion and Politics in the Middle East* (London: Oxford University Press, 2010), str. 94.

stoljeća bio raširen u muslimanskom svijetu. Prema tom diskursu, glavni razlog zaostalosti muslimanskog svijeta bilo je pokrivanje žena i njihovo isključivanje iz društvenog života. U takvom diskursu otkrivanje žena postalo je ključna odlika modernosti.²⁷ Tu postavku modernizacijskog diskursa preuzeo je i kemalizam, konstruirajući diskurs koji u prvi plan ističe pitanje ženskih prava i društvene uloge žene, dok u drugi plan potiskuje pitanje općih ljudskih prava.²⁸ Zbog toga su žene u kemalističkom diskursu postale “glavni nosioci vesternizacije i sekularizacije i glumice koje su predstavljale svjedočanstvo dramatične promjene civilizacije”.²⁹ Kemalizam je tu ulogu, koju je namijenio ženama, promovirao popularizirajući žene koje su predstavljale uzore ili modele “savremene žene” (*çağdaş kadın*) ili “republikanske žene” (*Cumhuriyet kadını*).

Odnos kemalističkog režima prema pokrivanju žena

Iako je kemalistički režim u ranom periodu sproveo neke radikalne reforme kako bi neutralisao prisustvo i utjecaj vjere u javnom životu, kao što su zabrana djelovanja vjerskih škola, uklanjanje vjeronauke u školama, zabrana djelovanja derviških redova, zabrana učenja ezana na arapskom jeziku, zakonska obaveza nošenja šešira i sl., u tom periodu vlast nije donijela nikakav zakonski akt kojim bi zabranila pokrivanje žena. Sam Mustafa Kemal u ranom periodu konsolidacije vlasti u nekim svojim izjavama pokazivao je pomirljiv stav prema islamskom načinu oblačenja žena. Jednom prilikom je rekao:

Pokrivanje žena, koje preporučuje naša vjera, u skladu je i sa životom i s moralnim vrlinama. Da su se naše žene pokrivalo onako kako šerijat preporučuje, kako vjera zapovijeda, niti bi se previše pokrivalo, niti bi se previše otkrivalo. Pokrivanje žena, koje vjera zapovijeda, jednostavno je na način da ne predstavlja poteškoću za ženu i da nije prepreka za ženu da zajedno s muškarcem učestvuje u društvenom, ekonomskom, naučnom i svakodnevnom životu.³⁰

Taj njegov stav u skladu je sa tada preovladavajućom diskurzivnom strategijom kojom se islam prikazuje kao racionalna vjera, ali se osuđuje njegova zloupotreba u političkom i društvenom životu, što se predstavlja kao rezultat pogrešnog razumijevanja vjere. Međutim, već 1925. godine, kada je u ozračju Zakona o

27 Cronin, “Introduction: Coercion or Empowerment? Anti-Veiling Campaigns: A Comparative Perspective”, str. 2-3.

28 Göle, *Forbidden Modern: Civilization and Veiling*, str. 35; Dogan, *The Establishment of Kemalist Autocracy and its Reform Policies in Turkey*, str. 268.

29 Göle, *Forbidden Modern: Civilization and Veiling*, str. 35.

30 Aksoy, *Başörtüsü-Turban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, str. 99.

uspostavljanju mira (*Takrir-i Sükûn Kanunu*) uspostavljena totalitarna vlast, Mustafa Kemal drugačije govori o pokrivanju žena: “Žene trebaju nositi šesire kao i muškarci. Drugačije ne možemo napredovati. Evo vam jedan primjer: Jedna civilizirana žena ne može s ovim na glavi/ovako pokrivena (*bu başla*) ići u Evropi i pojaviti se među ljudima.”³¹ Taj ironični ton i osjećaj kompleksa pred Zapadom bio je nagovještaj da se nova vlast neće pomiriti sa situacijom u društvu kada je u pitanju pokrivanje žena. Čini se da je Mustafa Kemal iskreno vjerovao da će reforme političkog i društvenog života rezultirati time da će u Turskoj praksa pokrivanja žena postati dio historije. Nakon što je 1935. godine ženama dato pravo glasa, on je izjavio da će “turske žene koje nose *çarşaf*e i koje su pokrivena (*çarşafı ve kapalı*) u budućnosti biti potrebno tražiti u knjigama iz historije”.³² Međutim, kemalistička vlast nije samo čekala da se situacija oko pokrivanja žena promijeni sama od sebe, već je poduzela i neke konkretne mjere.

U ranom periodu republike vlast nije donijela zakonsku zabranu pokrivanja na nivou države, već je nastojala preko lokalnih vlasti urediti i taj segment društvenog života. Lokalne vlasti već su 1926. godine, uz koordinaciju Ministarstva unutrašnjih poslova, počele donositi uredbe o zabrani nošenja vela preko lica (*peçe*) i dugih, širokih ogrtača zvanih *çarşaf* (*çarşaf*).³³ Te su aktivnosti intenzivirane u drugoj polovici tridesetih godina, nakon što je ženama dato pravo glasa na nacionalnom nivou. Odluke regionalnih i gradskih vijeća o zabrani nošenja *çarşafa* i vela preko lica u nekim gradovima toliko su se revnosno provodile da su policijske snage patrolirale glavnim ulicama i provjeravale da li žene poštuju zabranu.³⁴ Pored toga, lokalne vlasti vršile su i neke propagandne aktivnosti kako bi motivirale žene da prestanu nositi *çarşaf* i veo. Najčešće su to bile neke manifestacije na kojima bi nekoliko obrazovanih i uglednih žena javno skinulo veo s lica.³⁵ Međutim, te aktivnosti lokalnih vlasti nailazile su na stanovit otpor žena. Neke žene su se iz protesta protiv takve politike povukle iz javnog života, neke su došle u sukob s policijom, insistirajući na nošenju vela uprkos prijetnjama i novčanim kaznama, dok su se neke dovijale koristeći “eklektičke” forme pokrivanja.³⁶

31 Atalay, *Türk'e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*, str. 128.

32 Aksoy, *Başörtüsü-Turban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, str. 119.

33 Turski *çarşaf*i slični su iranskim *çadorima*, s tim da su skupljeni u struku ili se sastoje iz dvaju dijelova: duge suknje i ogrtača koji pokriva i glavu. Obično je crne boje, ali može biti i u drugim bojama. Sevgi Adak, “Anti-veiling campaigns and local elites in Turkey of the 1930s: A view from the periphery”, u *Anti-veiling Campaigns in the Muslim World: Gender, Modernism and the Politics of Dress*, Cronin (ur.) (London: Routledge, 2014), str. 59-78.

34 Adak, “Anti-veiling campaigns and local elites in Turkey of the 1930s: A view from the periphery”, str. 69.

35 Murat Metinsoy, “Everyday resistance to unveiling and flexible secularism in early republican Turkey”, u *Anti-veiling Campaigns in the Muslim World: Gender, Modernism and the Politics of Dress*, S. Cronin (ur.) (London: Routledge, 2014), str. 88.

36 Metinsoy, “Everyday resistance to unveiling and flexible secularism in early republican Turkey”, str. 89. Na sličan način će se i krajem dvadesetog stoljeća pokrivena studentice dovijati kako bi nastavile studij uprkos zabrani pokrivanja na univerzitetima. Najčešći način bio je da nose neku vrstu kape ili periku preko marame.

Mjere koje je kemalistički režim poduzimao u ranom periodu polučile su izvjesne rezultate, prije svega, u eliminiranju prakse nošenja vela preko lica. Međutim, i dalje je bila raširena praksa nošenja *čaršafa*, protiv koje su se kemalističke elite borile i u narednom periodu. Istraživanje Murata Aksoya o problemu pokrivanja žena u Turskoj nudi podatke na osnovu kojih se mogu rekonstruirati tri etape razvoja kemalističkog diskursa o pitanju pokrivanja žena:

1) Od 1940-ih do 1960-ih godina na udaru kemalističkih elita bilo je, prije svega, nošenje *čaršafa*. Kemalistički stav o tom pitanju najglasnije je artikulisala spomenuta Asocijacija turskih žena (*Türk Kadınlar Birliği*), koja je obnovila svoj rad 1949. godine. Tri članice tog udruženja, koje su ujedno bile i narodni poslanici, 1956. godine uputile su u parlamentarnu proceduru prijedlog zakona kojim bi se zabranilo nošenje *čaršafa*. U obrazloženju tog prijedloga one su navele da se “moraju poduzeti mjere protiv *čaršafa*, koji će nas osramotiti pred zapadnim svijetom i koji je, sam po sebi, necivilizirana odjeća”, te su predložile da se “nabave jeftini kaputi za žene koje nose *čaršafe* zato što ne mogu naći kaput”.³⁷ Taj prijedlog zakona nije prihvaćen i u narednom neće biti sličnih pokušaja da se putem parlamentarne procedure usvoje zakoni kojim bi se zabranio bilo kakav oblik pokrivanja žena, već će to biti urađeno na drugačiji način.

2) Od početka 60-ih do druge polovine 80-ih godina na udaru su se našle marame (*başörtüsü*) i kaputi (*manto*), koje su sami kemalisti tokom 50-ih godina predlagali kao modernu alternativu *čaršafu*. U drugoj polovini 70-ih godina dolazi do prvih zabrana studiranja na univerzitetima zbog nošenja marame, iako za to nije postojala nikakva zakonska osnova.³⁸

3) Prvi dokument kojim je zabranjeno pokrivanje u obrazovnim ustanovama bio je pravilnik koji je donijelo Vijeća ministara 22. 7. 1981. godine, godinu dana nakon što je izvršen vojni udar. Odredbe tog pravilnika unesene su i u Pravilnik o oblačenju (*Kılık Kıyafet Yönetmeliği*), koji je 1982. godine izdalo Vijeće za visoko obrazovanje (*Yükseköğretim Kurulu*) i koji će u narednom periodu biti osnova za provođenje diskriminacije pokrivenih studentica.³⁹ Međutim, dvije godine kasnije doći će do izmjene spomenutog pravilnika. Vlada na čelu s premijerom Turgutom Özalom, koja je formirana 1983. godine na osnovu rezultata prvih parlamentarnih izbora nakon vojnog udara, tražila je od Vijeća za visoko obrazovanje da pronade fleksibilnije rješenje u vezi s odredbom o zabrani pokrivanja. Kao rezultat toga, Vijeće za visoko obrazovanje donijelo je 1984. godine odluku da se u obrazovnim ustanovama i dalje primjenjuje zabrana nošenje marame (*başörtüsü*), ali da se dozvoli “korištenje *turbana* (tur. *türban*) na moderan način”. Iako u samom tekstu odluke nije jasno navedeno koja je razlika između marame i *turbana*,

37 Aksoy, *Başörtüsü-Turban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, str. 138.

38 Aksoy, *Başörtüsü-Turban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, str. 144-145.

39 Aksoy, *Başörtüsü-Turban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, str. 164-165.

marama je podrazumijevala pokrivanje glave na tradicionalan način, bez nužnog pokrivanja vrata, dok je pojmom *turban* označena forma pokrivanja uz korištenje moderne marame, koja obavezno pokriva i vrat.⁴⁰ Razlika između nošenja *turbana* i marame na tradicionalan način nije bila formalne, već suštinske prirode. Tu razliku Nilufer Göle definira na sljedeći način: “Marama (*başörtüsü*) je ostala u granicama tradicije, prenošena je s koljena na koljeno i žene su je pasivno preuzimale, dok *turban* podrazumijeva da žena aktivno prihvata pokrivanje, čime se izražava politički stav i označava prelazak iz tradicionalnog životnog prostora u moderni (...). U tom smislu pokrivanje ne označava pasivno pokoravanje općim društvenim normama, već aktivni odnos prema islamskim propisima.”⁴¹

Iste godine kada je Vijeće za visoko obrazovanje potvrdilo zabranu pokrivanja na tradicionalan način a dozvolilo nošenje *turbana*, Državni savjet (*Danıştay*) odbio je apelaciju jedne studentice, koja je izbačena s fakulteta jer se nije htjela otkriti, i ta odluka bila je pravni presedan koji će u narednom periodu predstavljati pravnu osnovu za zabranu pokrivanja na univerzitetima. Pozivajući se na tu odluku Državnog savjeta, predsjednik Republike Turske Kenan Evren, general koji je predvodio vojni udar iz 1981. godine, zatražio je 1986. godine da Vijeće za visoko obrazovanje poništi odluku na osnovu koje nije sankcionirano nošenje *turbana*, što je iste godine i učinjeno.⁴² Na taj način diskurzivno je uobličien odnos kemalističke ideologije prema pokrivanju žena: u najranijem periodu proskribirano je nošenje *çarşafa* i vela preko lica, kasnije samo *çarşafa*, nakon toga na red su došli kaputi i nošenje marame na tradicionalan način, da bi na kraju bilo sankcionirano nošenje *turbana*. To pokazuje, zapravo, da kemalizam nije protiv nekog konkretnog oblika pokrivanja, već protiv samog pokrivanja.⁴³

Zabrana pokrivanja na univerzitetima nije sve vrijeme sistematski provođena. Situacija se razlikovala od univerziteta do univerziteta, a žrtve diskriminacije često su organizirale proteste. Problem je intenziviran 1998. godine, godinu dana nakon još jednog vojnog udara. Te godine počela se sistematski provoditi zabrana pokrivanja u školama i na univerzitetima. Zabrane su pratili protesti širom zemlje. U narednom dijelu analizirat ću novinske tekstove iz toga perioda koji govore o protestima koje su studentice organizirale protiv zabrane pokrivanje.

40 Aksoy, *Başörtüsü-Turban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, str. 166-167.

41 Nilufer Göle, *Modern Mahrem* (İstanbul: Metis Yayınları, 1991), str. 17

42 Aksoy, *Başörtüsü-Turban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, str. 169-171.

43 Aksoy, *Başörtüsü-Turban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, str. 144.

Analiza novinskih vijesti o protestima pokrivenih studentica

Prvi novinski tekst koji sam analizirao objavljen je 13. 10. 1998. godine u dnevnom novinama *Cumhuriyet* pod naslovom “Türban yasağı bahanesiyle yapılan protesto gösterilerini tepki: ‘Zincir eylemleri şeriat provası’” [= Reakcija na proteste održane pod izgovor zabrane *turbana*: “Lančani protesti su proba šerijata”]. Novine *Cumhuriyet* najdosljednije su dnevne novine kemalističkih elita, stoga tekst iz ovih novina predstavlja eklatantan primjer kemalističkog diskursa.

Ovaj novinski tekst posvećen je protestima koji su organizirani po gradovima širom Turske pod motom *İnanca saygı, düşünceye özgürlük için el ele* ‘Zajedno, ruku pod ruku za poštovanje vjere i slobodu misli’, tokom kojih su učesnici formirali veliki lanac držeći se ruku pod ruku, zbog čega se u vijestima i spominju kao *zincir eylemleri* ‘lančani protesti’. Cilj tog mirnog okupljanja, koje su organizirale diskriminirane pokrivenice studentice, bio je da se uputi protest protiv zabrane nošenja marame na univerzitetima. Na protestima je pored studenata učestvovao i veliki broj građana. Društveni akteri koji su u središtu ovog događaja – studentice, žrtve diskriminacije na univerzitetima i organizatorice protesta – u ovoj vijesti nisu direktno ni spomenute, već su prećutane te su na taj način dehumanizirane. Prema Faircloughovoj skali prisutnosti društvenih aktera u tekstu,⁴⁴ one su samo presuponirane jer se na početku teksta navodi da je protest organiziran “pod izgovorom zabrane *turbana*” (*türban yasağı bahanesiyle yapılan protesto*).

S druge strane, učesnici protesta predstavljani su kroz strategiju *kolektivizacije*⁴⁵ uz upotrebu sljedećih leksičkih sredstava: *şeriat provası* ‘proba šerijata’, *şeriatçı kalkışma* ‘šerijatska pobuna’, *kara giysisi*, *kara zihniyetli göstericiler* ‘protestanti mračnog uma u crnoj odjeći’, *şer güçleri* ‘sile zla’, *irtica* ‘reakcionarne snage’, *irtica (saldırısı)* ‘(napad) reakcionarnih snaga’, *gericiler* ‘reakcionari’ te *yobazlar* ‘fanatici’. Ovaj leksički inventar reflektira diskurzivnu strategiju kemalističke ideologije, koja svaki vid društvenog manifestiranja vjere predstavlja kao direktnu prijetnju kemalističkoj koncepciji sekularizma i modernizma, odnosno kao čin podriivanja državnog poretka, što u konačnici podrazumijeva podriivanje hegemonije kemalističkih elita. U kemalističkoj koncepciji sekularizma nema mjesta za vjerska obilježja u javnom prostoru kao što su obrazovne institucije, zato se ovi protesti uopće ne tretiraju kao legitiman čin već kao “napad reakcionarnih snaga” (*irtica saldırısı*) koji ima za cilj uspostavu šerijatskog poretka (*şeriat provası* ‘proba šerijata’, *şeriatçı kalkışma* ‘šerijatska pobuna’). Takva proliferacija i akumulacija leksema (*overlexicalisation*), koje imaju za cilj da delegitimiziraju društvene aktere predstavljajući ih kao reakcionarnu prijetnju poretku, slična je “(...) izgovaranju

44 Fairclough, *Media Discourse*, str. 106.

45 David Machin i Andrea Mayr, *How to do critical discourse analysis: A multimodal introduction* (Los Angeles: SAGE, 2012), str. 80.

čarobnih riječi kod bajaranja i ima neku vrstu aksiomatskog, tautološkog efekta koji onemogućuje svaki drugi razgovor”.⁴⁶

Pokrivene studentice koje traže pravo na školovanje i građani koji su ih u tome podržali predstavljeni su i kroz procese/glagole kojim se opisuju njihove aktivnosti. Sljedeći materijalni procesi predstavljaju izraz kemalističkog diskursa:

1) *ezmek* ‘(pre)gaziti’:

a) *CHP İstanbul İl Başkanı Etem Cankurtaran tarih ve dünya kenti olan İstanbul’un önceki günkü gösteriyle ezildiğini vurguladı.*

‘Predsjednik istanbulskog ogranka Republikanske narodne stranke (CHP) Etem Cankurtaran naglasio je da je historijski i svjetski grad Istanbul pregažen jučerašnjim protestom.’

b) *Cankurtaran dün yazılı bir açıklama yaparak “Bir taraftan laik cumhuriyete lanet yağdıran kara giysili, kara zihniyetli türban göstericileri kenti ezerken diğer cumhuriyete karşı suç işlemekten mahkum Tayyip Erdoğan geleneksel bir spor yarışmasının adını kirletmekteydi” diye belirtti.*

‘Cankurtaran je u jučerašnjoj pisanoj izjavi naveo sljedeće: “Dok su, s jedne strane, grad gazili protestanti mračnog uma, u crnoj odjeći, koji su protestovali zbog (zabrane) turbana zasipajući kletvama sekularnu republiku, s druge strane je Tayyip Erdoğan, koji je osuđen zbog krivičnog djela uperenog protiv republike, kaljao ime tradicionalnog sportskog takmičenja.”

U primjeru b) ČINITELJI, tj. učesnici protesta organiziranih zbog zabrane *turbana* na univerzitetima (*türban göstericileri*), predstavljeni su i atributima *kara giysili, kara zihniyetli* ‘mračnog uma, u crnoj odjeći’. Manipulativna strategija u primjeru atributa *kara giysili* ‘u crnoj odjeći’ zasniva se na metonimiji DIO UMJESTO CJELINE. Naime, među učesnicima protesta bilo je i žena obučenih u *çarşafe*, koje u kemalističkom diskursu simboliziraju konzervativizam i patrijarhat. Ovim metonimijskim predstavljanjem učesnika implicira se da cilj protesta nije afirmiranje društvenog položaja pokrivenih žena na način da im se osigura pravo na studiranje i rad u javnim ustanovama, već da je njihov konačni cilj uspostava vladavine “mračnog uma” (*kara zihniyet*) koji će svim ženama nametnuti pokrivanje i isključiti ih iz društvenog života.

2) *işgal etmek* ‘okupirati’:

Ülkemizde temel eğitim, güvenlik, üniversiteler gibi kurumların gericiler tarafından işgal edildiğinin herkeşce bilindiği vurgulanan açıklamada gericilere arka çıkıp cesaret verenlerin saldırıların hesabını yobazlarla birlikte verecekleri belirtildi.

46 Tony Trew, “What the papers say linguistic variations and ideological difference”, u *Language and Control*, Fowler, R. et al. (London: Routledge and Kegan Paul, 1979b), str. 136.

‘U izjavi, u kojoj je naglašeno da svako zna da su u našoj državi institucije kao što su osnovno obrazovanje, policija i univerziteti, okupirali reacionari, navedeno je da će za napade odgovarati i fanatici i oni koji štite i ohrabruju reacionare.’

3) *kuşatmak* ‘opkoliti, držati pod opsadom’:

İstanbul’un kuşatılmasına göz yuman, bugüne dek bu ve benzer eylemleri küçümseyenler yarını göremeyenlerdir.

‘Oni koji su zažmirili pred činjenicom da je Istanbul pod opsadom, oni koji su do danas potcjenjivali ove i slične postupke jesu oni koji nisu u stanju vidjeti budućnost.’

4) *yıkma* ‘(s)rušiti’:

Eylemi planlayan ve örgütleyen gücün Fazilet Partisi olduğunu öne süren Özlü, FP Genel Başkanı Recai Kutan’ın bu yasadışı ve cumhuriyet yıkıcısı eyleme sahip çıktığına da dikkat çekti.

‘Özlü je iznio mišljenje da je proteste planirala i organizirala Stranka vrline (FB), skrenuvši pažnju na to da je predsjednik FB-a Recai Kutan podržao ovaj nezakoniti čin koji ruši republiku.’

Navedena četiri procesa kojim su predstavljene aktivnosti učesnika protesta konvergiraju u konceptualnu metaforu UČESNICI PROTESTA/POKRIVENE STUDENTICE SU NEPRIJATELJSKA/DESTRUKTIVNA SILA. Putem ove metafore pokrivena studentice konstruirane su kao sasvim realna i općepriputna opasnost po sekularni poredak, odnosno kao neprijateljska sila koja je opkolila/okupirala institucije i gradove s ciljem da sruši sekularnu republiku.

Opasnost od reacionarnih snaga dodatno je naglašena informacijom da su protesti “isplanirani, organizirani iz jednog centra” (*belirli bir merkez tarafından planlanmış, örgütlenmiştir*). Ovim dolazimo do pitanja agentivnosti, odnosno do pitanja jesu li pokrivena studentice koje su izašle na proteste kako bi se izborile za svoje pravo da studiraju na univerzitetima same pokrenule proteste ili se neko drugi krije iza toga, odnosno jesu li one AGENS ili ČINITELJ koji autonomno, samosvjesno djeluje ili su PACIJENS, odnosno objekt nečije manipulacije i instrument nečije politike. Karikatura koja je objavljena uz tekst eksplicitno iskazuje ono što je implicirano tekстом:

Slika 1. Karikatura objavljena u novinama *Cumhuriyet* 13. 10. 1998. godine

Karikatura ilustrira implikaturu da su pokrivene studentice samo “ovan” u rukama fanatičnih reakcionara, kojim oni žele probiti vrata tvrđave zvane sekularna republika. Takvo predstavljanje pokrivenih studentica jeste strategija deagentivizacije koja ima za cilj dehumanizirati društvene aktore, lišavajući ih sposobnosti samostalnog, razumnog djelovanja, čime se deligitimiziraju njihovi protesti, a legitimira diskriminacija koja se provodi nad njima.

Karikatura koja sadrži sličnu implikaturu objavljena je u istim novinama *Cumhuriyet* 11. 5. 1999. godine:

Slika 2. Karikatura objavljena u novinama *Cumhuriyet* 11. 5. 1999. godine

Tekst na karikaturi glasi:

Türbana özgürlük yürüyüşümüz devam edecektir!

‘Naš marš (pod sloganom) Sloboda za türban bit će nastavljen!’

Strategija predstavljanja pokrivenih žena u *çarşafıma* kao simbola odsustva slobode realizirana je na dva plana:

a) negacijom njihove agentivnosti i, samim time, njihove subjektivnosti: one su samo učesnice ‘marša’ (*yürüyüş*) koji organizira i predvodi muškarac. Za muškarca je rezervisana uloga AGENSA, dok su žene predstavljene kroz mentalne procese, kao što su mrštenje, podozrenje i bijes prema okruženju, koji naglašavaju odsustvo emocionalne samokontrolne, i kroz verbalni proces kojim posljednja žena iznosi deklarativni motiv marširanja: *Türbana özgürlük* ‘Sloboda za türban’.

b) korištenjem stereotipa o četiri žene, kojim se implicira da stvarni cilj protesta nije borba za slobodu za pokrivenene žene, već borba za uvođenje šerijata, koji dehumanizira žene jer dozvoljava muškarcu da “posjeduje” četiri žene.

Dnevne novine *Radikal* objavile su 12. 10. 1998. godine sljedeću vijest o spomenutim protestima:

Slika 3. Vijest objavljena u novinama *Radikal* 12. 10. 1998. godine

Naslov i podnaslov vijesti glase:

TURBAN IZAŠAO NA ULICE

Desetine hiljada osoba, koje su na ulicu prenijele napetost zbog turbana prisutnu na univerzitetima, formirale su protestni lanac držeći se za ruke.

Ova novinska vijest prenosi gotovo faktografske podatke o održanim protestima, a kod predstavljanja društvenih aktera nije korišten leksički arsenal kemalističkog diskursa kao što su *irtica* 'reakcionarne snage', *gerici* 'reakcionar', *şeriatçı* 'pobornik šerijata', *yobaz* 'fanatik' i sl. Međutim, korištene su neke druge strategije s ciljem relativizacije diskriminacije pokrivenih studentica i delegitimizacije njihovih aktivnosti, i to prevashodno kroz fotografiju i istaknute dijelove teksta: naslov, podnaslov i boldirani dio teksta ispod fotografije. U multimodalnoj značenjskoj cjelini, koju predstavlja prikazana vijest, strategija manipulacije zasnovana je na trans/krosmodalnom principu *istaknutosti* (engl. *foregrounding*).⁴⁷ Na fotografiji centriranoj unutar vijesti prikazan je jedan dio lanca koji su formirali učesnici protesta, sa ženama obučenim u *çarşafé* u prvom planu, iako su žene u *çarşafima* bile samo dio učesnika na protestima. Ova strategija predstavljanja društvenih aktera isticanjem jednog njihovog obilježja, tj. žena u crnim *çarşafima*, u korelaciji je s istaknutim dijelom rečenice ispod slike *eğitim özgürlüğü bahanesiyle* 'pod izgovorom slobode u obrazovanju', s kojim oblikuje svojevrsnu diskurzivnu antonimiju. Rečenica ispod slike glasi:

Eğitim özgürlüğü bahanesiyle gerçekleştirilen eylemde kara çarşafıların çokluğu dikkat çekiciydi.

Pažnju je privuklo mnoštvo (žena) u crnim *çarşafima* na protestu organiziranom pod izgovorom slobode u obrazovanju.

Integracijom istaknutih, naglašanih dijelova fotografije i rečenice ispod nje naglašava se suprotnost, nepomirljivost pojmova *kara çarşafı* '(žena) u crnim *çarşafima*' i *özgürlük* 'sloboda', odnosno stvara se antonimijski par:

çarşaf 'çarşaf' ≠ *özgürlük* 'sloboda'

Iako rječnici ne bilježe ovakav antonimijski par, on se ostvaruje diskurzivno,⁴⁸ pri čemu se stvara sljedeća implikatura: Iako je deklarativni cilj protesta borba

47 Eni Buljubašić, "O multimodalnoj stilistici", u *Svijet stila, stanja stilistike*, Anera Ryznar (ur.) (2015), <http://stilistika.org/svijet-stila-stanja-stilistike>, pristupljeno 21. 12. 2023.

48 Norman Fairclough, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research* (London: Routledge, 2003), str. 23.

za “slobodu u obrazovanju”, to je samo “izgovor” i pokriće za reakcionarne aktivnosti budući da je na protestima bilo “mnoštvo” žena u crnim *čaršafima*, koje predstavljaju simbol reakcionizma i ženske “neslobode”.

Za razliku od vijesti objavljene u novinama *Cumhuriyet*, u kojoj su studentice prećutane/presuponirane, u novinama *Radikal* studentice se spominju, ali je strategija imenovanja ideološki motivirana. U naslovu vijesti, koji glasi *Türban sokağa döküldü* ‘*Turban* izašao na ulice’, pokrivena studentica predstavljena su putem metonomije DIO ODJEĆE UMJESTO OSOBE, realizirane kroz imenicu *türban*, što predstavlja strategiju *impersonalizacije* (Van Leeuwen 2008: 46), kojom se društveni akteri ideološki interpretiraju i dehumaniziraju na način da se istakne jedno njihovo obilježje, u ovom slučaju dio odjeće, pri čemu se ignorira i maskira njihovo drugo, ključno obilježje, a to je da su to osobe kojima je uskraćeno pravo na obrazovanje. Koliki potencijal ima manipulativna strategija u naslovu pokazuje činjenica da naslov ne predstavlja samo autoritativni sažetak cijelog događaja,⁴⁹ već ujedno i interpretaciju njegovog značaja za društveni poredak.⁵⁰ Strategija maskiranja i relativizacije društvene nejednakosti nastavljena je i u podnaslovu, koji zajedno s naslovom predstavlja istaknuti dio novinskog teksta i izražava njegovu makropropoziciju.⁵¹ U rečenici iz podnaslova *Üniversitelerdeki türban gerginliğini sokağa taşıyan on binlerce kişi, el ele tutuşarak protesto zinciri oluşturdular* ‘Desetine hiljada osoba, koje su na ulicu prenijele napetost zbog *turbana* prisutnu na univerzitetima, formirale su protestni lanac držeći se za ruke’ u istaknutom dijelu nalazi se eufemizam *Üniversitelerdeki türban gerginliğini* ‘*napetost* zbog *turbana* prisutnu na univerzitetima’, kojim se izbjegava ili maskira neugodna stvarnost – diskriminacija na univerzitetima. Ovim eufemizmom, koji predstavlja metonimiju POSLJEDICA UMJESTO UZROKA, zamagljuje se izvor društvenog problema, a u prvi plan stavlja se informacija da su pokrivena studentica ovim protestima prenijele napetost i na ulicu, što presuponira da su one tu napetost unijele i na univerzitetu. Tako su studentice iz pozicije žrtve, koja trpi diskriminaciju, stavljene u poziciju krivca za “napetost na univerzitetima”.

Novine *Sabah* objavile su 13. 10. 1998. godine vijest o protestima pod naslovom *Şeriatçı tahriki* ‘Provokacija pobornika šerijata’. Sadržaj vijesti sličan je onome što je navedeno u novinama *Radikal*: to su informacije o tome u koje su vrijeme započeli protesti, na kojim su se lokacijama održali i sl. Kao i u slučaju novina *Radikal*, i novine *Sabah* fokusirale su manipulativnu strategiju na istaknute dijelove teksta: naslov, fotografiju i tekst ispod fotografije. Spomenuta vijest izgleda ovako:

49 Fairclough, *Media Discourse*, str. 82.

50 Peter White R. R., “Death, disruption and the moral order: the narrative impulse in mass ‘hard news’ reporting”, u *Genres and Institutions: Social Processes in the Workplace and School*, F. Christie & J. R. Martin (ur.) (London: Cassell, 1997), str. 129.

51 Teun A. Van Dijk, *News as Discourse* (Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1998), str. 33.

Slika 4. Vijest objavljena u novinama *Sabah* 13. 10. 1998. godine

Naslov i podnaslov vijesti glase:

PROVOKACIJA POBORNİKA ŠERIJATA

Oni koji priželjkuju mračnjaštvo srednjeg vijeka svojim provokativnim aktivnostima nastoje izazvati nered, i to baš u trenutku kad najviše osjećamo potrebu za mirom, tolerancijom i solidarnošću

Grafički istaknut naslov predstavlja ideološku interpretaciju značaja događaja za društveni poredak:⁵² mirni protesti, organizirani s ciljem borbe protiv diskriminacije u obrazovnim institucijama, okarakterisani su kao provokacija protiv sekularnog poretka, odnosno protiv hegemonije kemalističkih elita koje ne dopuštaju drugačije interpretiranje sekularizma; u kemalističkoj koncepciji sekularizma vjera može da obitava samo džamijama i u savjesti vjernika. Zbog toga svaki zahtjev za priznavanje prava na manifestiranje vjerskih obilježja u javnom prostoru predstavlja direktnu provokaciju.

Pokrivene studentice, kao žrtve diskriminacije i organizatori protesta, nisu spomenute ni u ovoj vijesti, već su samo presuponirane u dijelu gdje je navedeno

52 White, "Death, disruption and the moral order: the narrative impulse in mass 'hard news' reporting", str. 129.

da je razlog protesta zabrana nošenja marame na univerzitetima. Na taj način one su i u ovoj vijesti dehumanizirane, a njihove aktivnosti delegitimizirane su tako što su učesnici protesta u podnaslovu predstavljeni kao *Orta Çağ karanlıđı özlemcileri* 'oni koji priželjkuju mračnjaštvo srednjeg vijeka', dok su u prvoj rečenici teksta predstavljeni kao *şeriat özlemcileri* 'oni koji priželjkuju šerijat'. Ova strategija predstavljanja društvenih aktera zasnovana je na još jednom konstruktumu kemalističkog diskursa, koji se ovdje manifestira kao diskurzivni sinonimski par:

Orta Çağ karanlıđı 'mračnjaštvo srednjeg vijeka' = *şeriat* 'šerijat'

Protest protiv zabrane nošenja marame na univerzitetima dodatno je delegitimiziran naglašavanjem antagonizma između šerijata, na kojem je utemeljena praksa pokrivanja žena, i moderne Turske, spomenute u istaknutom dijelu prve rečenice teksta. Taj antagonizam naglašen je i rečenicom ispod fotografije na kojoj su prikazani učesnici protesta:

BURASI 20'NCİ YÜZYIL TÜRKİYESİ.

OVO JE TURSKA IZ 20. STOLJEĆA.

Implikatura je nedvosmislena: U Turskoj iz 20. stoljeća ne bi trebalo da bude ovakvih scena jer su pokrivenne žene reliktni (mračnjaštva) srednjeg vijeka.

U novinama *Hürriyet* 12. 10. 1998. godine objavljena je vijest pod naslovom *Türban kıskırtması* 'Provokacija zbog turbana'. Poput novina *Sabah*, i novine *Hürriyet* odlučile su da proteste predstave kao provokaciju i atak na nacionalnu koheziju. Pored naslova, ovakav interpretativni okvir uobličuje se prvom rečenicom vijesti, koja glasi:

Cumhuriyetin 75'inci yıl kutlamaları ve Suriye gerginliđi nedeniyle ülkenin birlik ve beraberliđe en çok ihtiyacı olduđu bir dönemde dün 25 il ve çok sayıda ilçede izinsiz türban eylemleri yaşandı.

U trenutku kada se proslavlja 75. godišnjica republike i kada je državi najviše potrebno jedinstvo i zajedništvo zbog napetosti sa Sirijom, juče su u 25 velikih gradova i u brojnim manjim općinama održani protesti zbog turbana za koje nije izdata dozvola.

Ovakav interpretativni okvir dalje se razvija kroz manipulativnu strategiju predstavljanja društvenih aktera putem fotografije. Novine *Hürriyet* fotografiju s protesta objavile su na sredini stranice:

Slika 5. Vijest objavljena u novinama *Hürriyet* 12. 10. 1998. godine

Manipulativna strategija na ovoj fotografiji zasniva se, kao i kod vijesti objavljenih u novinama *Cumhuriyet* i *Radikal*, na metonimiji DIO UMJESTO CJELINE: na fotografiji su prikazane četiri žene u crnim *çarşafima*, gotovo potpuno prekrivenog lica, raspoređene oko jednog muškarca, što jasno aludira na spomenuti stereotip o četiri žene. Ovakvim manipulativnim predstavljanjem učesnika na osnovu samo jednog njihovog dijela delegitimizira se njihova aktivnost. Strah od potencijalnog nametanja šerijata, koji se hrani stereotipima, ne ostavlja prostora za razmatranje opravdanosti zabrane pokrivanja na univerzitetima. Ovaj strah utemeljen je na sljedećem silogizmu: Ako se pokrivenim ženama dopusti ulazak na univerzitetu i druge javne prostore, to će otvoriti put šerijatu, a kad se uvede šerijat, sve žene morat će nositi *çarşafe*, dok će muškarci moći posjedovati po četiri žene. Kako se do ovoga suda dolazi, vidi se iz rečenice ispod slike:

Gösterilere kara çarşafı, şalvarlı kişilerin katılması şeriat gösterisi olarak yorumlandı.

Prisustvo osoba u crnim *çarşafima* i şalvarama na protestima protumačeno je kao manifestacija šerijata.

Upotrebom pasiva u predikatu rečenice novine izbjegavaju otvoreno izreći svoj sud, nastojeći tako očuvati privid neutralnosti i neangažiranosti. Novine ne navode ko je proteste protumačio kao manifestaciju šerijata jer računaju na to da je stereotipizacija šerijata u tolikoj mjeri oblikovala mentalne obrasce njihovih čitalaca da niko neće propitivati izrečenu propoziciju *Žene u crnim čaršafima i muškarci u šalvarama manifestacija su šerijata*. Međutim, kemalističke elite svoju hegemoniju ne grade samo na opreci prema ženama u crnim *čaršafima*, kao simbolima ženske subordinacije koja se stereotipski pripisuje šerijatu, već i prema svim drugim pokrivenim ženama, među kojima su i studentice koje se bore za društvenu emancipaciju putem obrazovanja. To pokazuje manja fotografija i tekst ispod nje, koji se nalaze na istoj stranici ispod prethodno prikazane fotografije:

Slika 6. Vijest objavljena u novinama *Hürriyet* 12. 10. 1998. godine

Naslov i prva rečenica teksta ispod slike glase:

POLICAJKA NIJE DOZVOLILA PROLAZ

Ovako se u Erzurumu turban našao naspram savremene turske žene.

Kod predstavljanja pokrivenih studentica sa slike primijenjena je strategija dehumanizacije na dva načina. Kao prvo, one su predstavljene putem metonomije

DIO ODJEĆE UMJESTO OSOBE, kao dio strategije *impersonalizacije*.⁵³ Za razliku od policajke, s kojom su se našle jedna naspram druge, one nisu žene, a pogoto nisu savremene turske žene, one su samo – *turban*. Koliko je ova strategija predstavljanja dehumanizirajuća, postaje jasno kad se ista strategija primijeni i na policajku: *Ovako se u Erzurumu turban našao naspram pendreka!* Kao drugo, pokrivene studentice predstavljene su kao član dihotomije čiji je drugi član policajka, predstavljena kao *çağdaş Türk kadını* ‘savremena turska žena’. Tako konstruirana dihotomija generira značenje da je jedini kriterij da se žena tretira kao savremena – odsustvo marame na glavi. Pokrivene studentice bore se na miran i civiliziran način za svoje pravo na obrazovanje kako bi se društveno emancipirale, ali su one i dalje negativan pol dihotomije. Navedeni diskurzivni konstrukt može se predstaviti kao sljedeći antonimijski par:

turbanlı kadın ‘žena u turbanu / pokrivena žena’ ≠ *çağdaş kadın* ‘savremena žena’

Tako konstruirana dihotomija ima važno, možda i centralno mjesto u kemalističkom diskursu budući da je “civilizirajući projekt kemalističke revolucije konstituiran i kulturalno kodiran u rodnim terminima”.⁵⁴ Tako kodirani modernizacijski projekt najveću pažnju posvećuje ulozi žene jer su “kemalisti tvrdili da će do promjene civilizacije doći ako se postigne vidljivost žene i susret spolova”.⁵⁵ Međutim, kada su se u javnim prostorima, a posebno na univerzitetima, pojavile pokrivene žene, kemalisti su to smatrali prijetnjom svojoj hegemoniji, na što su reagirali “gotovo histerično”.⁵⁶ Ta histerija oblikovala je i novinski diskurs koji je analiziran u ovom radu.

Zaključak

Nakon osnivanja Republike Turske, kemalistička elita, predvođena Mustafom Kemalom Atatürkom, uspostavila je državni poredak koji je imao sve karakteristike totalitarnih režima (ideologija, propaganda, kult ličnosti, gušenje svakog vida opozicije i građanskog organiziranja, poistovjećivanje države i partije i sl.). Hegemoniju, uspostavljenu u tom periodu, kemalističke elite sačuvale su i nakon prelaska na višepartijski sistem 1950. godine, i to prevashodno represivnim mjerama kao što su državni udari (1960, 1971, 1980. i 1997. godine) i odluke

53 Theo van Leeuwen, *Discourse and Practise: New Tools for Critical Discourse Analysis* (New York: Oxford university press, 2008), str. 46.

54 Göle, *Forbidden Modern: Civilization and Veiling*, str. 14.

55 Göle, *Forbidden Modern: Civilization and Veiling*, str. 73.

56 Erik Jan Zürcher, “Institution Building in the Kemalist Republic: The Role of the People’s Party”, u *Men of Order: Authoritarian Modernization Under Atatürk and Reza Shah*, Atabaki Touraj i Zürcher Erik Jan (ur.) (London: I. B. Tauris, 2004)

sudskih organa, ali istovremeno i reproduciranjem kemalističke ideologije kroz obrazovni sistem i medije. Jedan od načina na koje su kemalističke elite čuvale granice svoje hegemonije bile su i razne zabrane. Zabrana koja je ostavila najdublju društvenu traumu u Turskoj bila je zabrana pokrivanja na univerzitetima i u drugim javnim ustanovama. Zadatak kemalističkih medija bio je da relativiziraju i legitimiziraju diskriminaciju pokrivenih žena.

Analiza novinskih vijesti o protestima koje su organizirale pokrivenice studentice pokazala je da novinski diskurs koristi nekoliko strategija u cilju delegitimiziranja protesta i, konsekvntno tome, legitimiziranja spomenute diskriminacije. Najznačajnija diskurzivna strategija jeste *deagentivizacija*. U vijestima o protestima nigdje se ne navodi da su proteste organizirale pokrivenice studentice, čime bi one bile predstavljene kao AGENS ili ČINITELJ. Takvom *deagentivizacijom* one se dehumaniziraju budući da se negira njihova sposobnost da budu subjekti koji se samostalno, samosvjesno bore za ostvarivanje svojih prava. U nekim vijestima studentice se i ne spominju, već su samo presuponirane. U vijestima gdje se spominju, pokrivenice studentice predstavljene su putem metonomije DIO ODJEĆE UMJESTO OSOBE, realizirane kroz imenicu *türban*, što predstavlja strategiju *impersonalizacije*, kojom se društveni akteri ideološki interpretiraju i dehumaniziraju na način da se istakne jedno njihovo obilježje, u ovom slučaju dio odjeće, pri čemu se ignoriše i maskira njihovo drugo, ključno, obilježje, a to je da su to osobe kojima je uskraćeno pravo na obrazovanje. S druge strane, pokrivenice studentice diskurzivno se konstruiraju i kao negativni pol dihotomije u kojoj je povlašteno mjesto rezervirano za *savremenu/republikansku ženu*.

Na slikama koje prate vijesti najčešće su istaknute žene u *čaršafima*, koje su učešćem na protestima pružile podršku pokrivenim studenticama. Iako su žene u *čaršafima* bile samo dio učesnika protesta, takvom metonimijskom zamjenom dijela umjesto cjeline afirmira se kemalistički stereotip o subordinaciji žena utemeljenoj na šerijatu, budući da žene u *čaršafima* ne studiraju. Još jedan stereotip koji se koristi kao sredstvo delegitimizacije protesta jeste stereotip o četiri žene koje po šerijatu može imati jedan muškarac. Implikatura koja se postiže tim stereotipima jeste da cilj protesta nije borba za pravo na studiranje, već uspostava šerijata u kojem su žene segregirane. Ono što kemalisti nisu shvatali, ili su shvatali pa su upravo zbog toga tako histerično reagovali, jeste činjenica da pokrivanje studentica nije predstavljalo pasivno prihvatanje tradicije i muške dominacije, već je "podrazumijevalo da žena aktivno prihvata pokrivanje, čime se izražava politički stav i označava prelazak iz tradicionalnog životnog prostora u moderni. U tom smislu pokrivanje ne označava pasivno pokoravanje općim društvenim normama, već aktivni odnos prema islamskim propisima."⁵⁷ To potvrđuje i

57 Göle, *Modern Mahrem*, str. 16.

današnja društvena stvarnost Republike Turske, u kojoj pokrивene žene aktivno učestvuju u društveno-političkom životu zemlje.

Literatura

- Adak, Sevgi, “Anti-veiling campaigns and local elites in Turkey of the 1930s: A view from the periphery”, u *Anti-veiling Campaigns in the Muslim World: Gender, Modernism and the Politics of Dress*, S. Cronin (ur.) (London: Routledge, 2014) str. 59–85.
- Aksoy, Murat, *Başörtüsü-Turban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005)
- Atalay, Onur, *Türke Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm* (İstanbul: İletişim, 2018)
- Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey* (London: Hurst&Company, 1964)
- Bozdoğan Sibel i Kasaba Reşat, “Introduction”, u *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Bozdoğan Sibel i Kasaba Reşat (ur.) (Seattle: University of Washington Press, 1997), str. 3–15.
- Buljubašić, Eni, “O mutlimodalnoj stilistici”, u *Svijet stila, stanja stilistike*, Ryznar Anera (ur.) (2015), dostupno na: <http://stilistika.org/svijet-stila-stanja-stilistike> (pristupljeno 21. 12. 2023)
- Cronin, Stephanie, “Introduction: Coercion or Empowerment? Anti-Veiling Campaigns: A Comparative Perspective”, u *Anti-veiling campaigns in the Muslim world: gender, modernism and the politics of dress*, S. Cronin (ur.), (London: Routledge, 2014), str. 1–37.
- Dogan, Gazi, *The Establishment of Kemalist Autocracy and its Reform Policies in Turkey* (Kansas State University, neobjavljena doktorska teza, 2016)
- Fairclough, Norman, *Media Discourse* (London: Edward Arnold, 1995)
- Fairclough, Norman, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research* (London: Routledge, 2003)
- Fowler, Roger et al., *Language and Control* (London: Routledge & Kegan Paul, 1979)
- Göle, Nilufer, *Modern Mahrem* (İstanbul: Metis Yayınları, 1991)
- Göle, Nilufer, *Forbidden Modern: Civilization and Veiling* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996)
- Heper, Metin, “Kemalism/Atatürkism”, u *The Routledge Handbook of Modern Turkey*, Heper Metin i Sayan Sabri (ur.) (London: Routledge, 2012), str. 139–149.

- Karaveli, Halil M., "An Unfulfilled Promise of Enlightenment: Kemalism and its Liberal Critics", *Turkish Studies*, 11:1 (2010), 85–102.
- Lewis, Bernard, *Faith and Power: Religion and Politics in the Middle East* (London: Oxford University Press, 2010)
- Machin, David i Mayr, Andrea, *How to do critical discourse analysis: A multimodal introduction* (Los Angeles: SAGE, 2012)
- Metinsoy, Murat, "Everyday resistance to unveiling and flexible secularism in early republican Turkey", u *Anti-veiling Campaigns in the Muslim World: Gender, Modernism and the Politics of Dress*, S. Cronin (ur.) (London: Routledge, 2014), str. 86–117.
- Ozankaya, Özer (ur.), *Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyeti*, 2. izd. (Istanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2000)
- Simpson, Paul, *Language, Ideology and Point of View* (London and New York: Routledge, 1993)
- Richardson, John E., *(Mis)Representing Islam: The Racism and Rhetoric of British Broadsheet Newspapers* (Amsterdam: John Benjamins, 2004)
- Sayyid, Bobby S., *A Fundamental Fear: Eurocentrism and the Emergence of Islamism* (London and New York: Zed Books Ltd., 1997)
- Somel, Selçuk Akşin, *Historical Dictionary of the Ottoman Empire* (Lanham, MD: The Scarecrow Press, 2003)
- Trew, Tony, "What the papers say': linguistic variations and ideological difference", u *Language and Control*, R. Fowler et al. (London: Routledge and Kegan Paul, 1979b), str. 117–157.
- Turanović, Mirsad, "Korelacija između agentivnosti i odgovornosti u kemalističkom diskursu", *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja*, 70:2 (2023), str. 523–548.
- Turanović, Mirsad i Ajdinović Mehović, Amina, "Strategije prividne empatije i polarizacije u kemalističkom diskursu", *Društvene i humanističke studije*, 8:2 (23) (2023), str. 83–102.
- van Os, N. A. N. M., "Polygamy before and after the Introduction of the Swiss Civil Code in Turkey", u *The State and the Subaltern; Society and Politics in Turkey and Iran*, Atabaki Touraj (ur.) (London: IB Tauris, 2007), str. 179–198.
- van Dijk, Teun A., *News as Discourse* (Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1998)
- van Leeuwen, Theo, *Discourse and Practise: New Tools for Critical Discourse Analysis* (New York: Oxford University Press, 2008)
- White, Peter R. R., "Death, disruption and the moral order: the narrative impulse in mass 'hard news' reporting", u *Genres and Institutions: Social Processes in*

the Workplace and School, F. Christie & J. R. Martin (ur.) (London: Cassell, 1997), str. 101–133.

Wodak, Ruth i Meyer, Michael, “Critical discourse analysis: history, agenda, theory, and methodology”, u *Methods for Critical Discourse Analysis*, R. Wodak i M. Meyer (ur.) (2. Revidirano izdanje) (London: Sage, 2009), str. 1–33.

Zürcher, Erik Jan, “Institution Building in the Kemalist Republic: The Role of the People’s Party”, u *Men of Order: Authoritarian Modernization Under Atatürk and Reza Shah*, Atabaki Touraj i Zürcher Erik Jan (ur.) (London: I. B. Tauris, 2004), str. 98–113.

The Role of Newspaper Discourse in Legitimizing Discrimination against Veiled Female Students in Turkey: A Multimodal Analysis

Abstract

The paper analyses the Kemalist dailies’ presentation of veiled female students who protested the discrimination they faced when the hijab was banned at Turkish universities. Although such discrimination has since been quashed, the ideology that produced and legitimised it is still alive. The media, an important means of reproducing the Kemalist hegemony, relativised or legitimised discrimination against these students by discursively constructing them as a destructive force that threatened the secular order. This construct is based on the Kemalist conception of modernisation, equated with secularisation, where “the limit of the expression of religion in Turkey is the skin of a citizen”. The analysed examples reinforce the construct by integrating multimodal elements, including the text itself, typographical elements, page layouts, and accompanying images and caricatures. The paper confirms the importance of analysing linguistic and other semiotic elements of discourse in the research of complex social phenomena like discrimination, hegemony, and ideology.

Key words: Kemalist discourse, hegemony, veiling, discrimination, multimodality